

**СУЧАСНІ РЕЦЕПЦІЇ
СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТИРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

колективна монографія

(за загальною редакцією кандидата юридичних наук Д.С. Луніна)

Полтава

Хоменко Є. Г.

*доктор філософії, Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», Полтава, Україна*

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Г.С. СКОВОРОДИ – ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

В умовах сьогодення – військового стану на території нашої держави, військової агресії сусідньої держави по відношенню до України, прагнення позбавлення цілісності та суверенності нашої держави, як ніколи актуальними постають питання національного виховання підростаючого покоління. Адже національна ідентичність формується поступово, під час соціалізації особистості, і відповідно – виховний вплив має неперервний та довгостроковий результат.

Як зазначають Кіпенський А.В., Яценко О.М., саме у період криз, економічних і соціальних потрясінь у розвинутих країнах зазвичай намагаються всіма можливими засобами виправити ситуацію, забезпечити права та свободи громадян, підвищити рівень їхнього життя. Разом з тим у суспільстві спостерігається підвищення інтересу, особливо в молоді, до свого національного статусу, до своєї національної ідентичності та до свого майбутнього. Зрозуміло, що в такі періоди потрібна консолідація всіх верств населення задля скорішого досягнення загальної мети, яка може бути сформульована у вигляді національної ідеї [4].

Згадуючи історію української державності, варто наголосити що уся історія пронизана духом боротьби народу України за свободу та незалежність. Ця боротьба була пов'язана з певною ідеєю, що мала об'єднувати людей, спрямовувати їхні зусилля для досягнення бажаної цілі – єдності, загартувати їхній вільний дух на шляху до цього. Сьогодні Україна знову стоїть на порозі нової історії, адже гартується наша незалежність, наша свобода та національна єдність. Настав такий момент історії, коли наявність національної ідеї та послідовна боротьба за її втілення в життя стають однією з важливіших умов для збереження нашої держави та волі народу в майбутньому [7].

Слід відзначити, що в радянські часи тема національно-політичної свідомості якщо й не заборонялася, то перебувала під потужним тиском класової ідеології. Окремі аспекти розвитку української національної свідомості відображені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В. Андрущенка, В. Антоненка, Дж. Армстронга, О. Бабкіної, А. Бичко, В. Буцєвицького, Е. Вільсона, Г. Грабовича, О. Забужко, Д. Міллера, Т. Кузьо, М. Кеннеді, М. Шульги, Р. Шпорлюка та ін.

Розглядаючи «національне виховання», ми дотримуємося визначення, що це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв та ін., покликаних формувати

світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку [3].

Визначаючи національну свідомість, варто звернути увагу на цілісну систему духовних феноменів нації, які, сформувавшись у процесі її історичного розвитку, відображають основні засади буття нації. Тож, варто розглядати формування національної свідомості українського народу, спираючись на погляди видатних митців минулого, які її формували у своїх творах. Зокрема, слід згадати відомого пророка минулого – Григорія Сковороду, який свого часу ніби пророкував події сучасності.

Педагогічні погляди Г.С. Сковороди базуються на традиціях національної етнопедагогіки. Він вважав, що кожний народ – це індивідуальність. І ні в якому випадку не треба змішувати їхні звичаї, думки та духовний лад. Сковорода пропустив через свій розум і серце, як через призму, величезні здобутки національної народно-педагогічної скарбниці, сприйняв, осмислив, оцінив і відобразив її в тому вигляді у своїх літературних і педагогічних творах, у якому її могли розуміти більшість висококультурних, малописьменних і зовсім неосвічених верств тодішньої української нації. Григорій Сковорода відкрив метафізичну сутність національної культури, яка є духовною самоцінністю, відзначається багатомірністю мистецького досвіду і тому відкрита для поєднання з універсальною загальнолюдською традицією. Філософ відчував недостатність свободи українця, бачив звуження можливостей для української людини реалізувати себе у власній культурі та посилення процесів «втягнення» носіїв національної культури в орбіту культур інших народів, передусім російського та польського [11].

Спадщина Григорія Сковороди дає чіткі орієнтири для виховання високоморальної нації, є унікальною скарбницею виховання молоді на засадах християнської моралі, чесності та високої духовності. Завдяки вдалому поєднанню біблійної лексики та української мови мислитель яскраво і неординарно розкриває сутність християнських заповідей. Він, як утверджувач практичної моральної філософії, не оминає увагою жодного правила добропорядності християнина. Християнські мотиви наскрізно проходять через усю творчість Григорія Сковороди і посідають найголовніше місце [10].

У дусі народної мудрості він пропонує виховувати в дітей помірність бажань, повагу і любов до батьків, зважати на природу, нахили, інтереси дітей, їх обдарування. На його думку, мета виховання— «підготовка вільної людини, гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, людини, здатної жити і боротися» [5].

У формуванні національної свідомості важливе місце посідає поняття національної ідентичності. Англійський соціолог Ентоні Д. Сміт у роботі «Національна ідентичність» підкреслює, що ідеї націоналізму – це ідеї

незалежності, ідентичності, аутентичності, єдності й братерства, які формують взаємопов'язані мову та манеру роздумів, що відображається в певних символах і церемоніях [8].

Формування національно-патріотичного виховання неможливо без розуміння важливості рідної мови у вихованні дитини. Український учений О. Левитський, розглядаючи проблему важливості й необхідності вивчення рідної мови в школі, порушував питання про національний характер виховання і доводив, що «національне виховання – це найперша вимога передової педагогії», це вшанування звичаїв, побуту, серед якого росте дитина, навчання українських дітей рідною мовою. При цьому він спирався на ідеї К. Ушинського щодо рідномовного навчання. «Мова – це найживіша та найміцніша сув'язь, що єднає і минулі, і теперішні, і майбутні покоління в одну, якусь велику, історичну живу суцільність. Мова не тільки виявляє через себе здатність народу до життя, вона є – саме життя», – наголошував науковець [7]. Він називав рідну мову важливим засобом національного виховання.

Виховання справжнього патріота не є легкою й швидкою справою. Адже необхідно сформувати певний комплекс якостей характеру, який би відповідав менталітету української нації та відбивався у національній ідеї. При цьому націю треба розуміти не як спільноту людей будь-якої окремої національності, а як народ, який має власну державність, суверенність й політичну єдність. Для такого народу національна ідея – це всіма усвідомлена найбільш актуальна й перспективна мета, на шляху до якої нація спроможна якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити помітний внесок у розвиток людської цивілізації та посісти гідне місце серед інших спільнот світу [4].

Розглядаючи проблему національно-патріотичного виховання у психологічному аспекті, слід згадати формування вищих моральних почуттів, зокрема патріотизму у виховному процесі підростаючого покоління. Патріотизм передусім слід розуміти як любов до своєї Батьківщини та свого народу, яка виражається у творчій діяльності, що спрямована на розбудову України суверенною, правовою, демократичною, соціальною державою. Зважаючи на суспільно-політичні події сьогодення, бачимо стрімкий розвиток патріотичних почуттів підростаючого покоління, адже війна вносить свої корективи. І якщо декілька років тому ми мали справу з «псевдопатріотизмом», який має лише формальний зміст, то сьогодні спостерігаємо справжній патріотизм, як любов до Батьківщини, відчуття єдності та приналежності до нації, суспільної боротьби за свободу нашої держави.

Великого значення розвитку моральних якостей у підростаючого покоління надавав і Г.С. Сковорода у своїх працях. Він запропонував свою філософію освіти — “філософію серця”, вивівши таким чином освіту з “академічних стін” у вимір моралі та практичного життя. Серце, за Г. Сковородою, — духовне осердя людини, єдність її думок, почуттів і

прагнень. Моральне виховання філософ убачав у формуванні в дітей таких чеснот як добродієвість, справедливість, доброзичливість, вдячність, стриманість, поміркованість, скромність, терплячість, мужність, працьовитість, а також милосердя та гуманізм. Джерелом усіх знань, зокрема моральних, мислитель вважав практику. Тому радив педагогам приділяти якомога більше часу контактуванню дитини із соціальним середовищем, де, по-перше, вона засвоює моральні правила, а по-друге, адаптується до його умов [2].

Ідеї морального виховання Г. Сковороди мали своє відображення у практичних порадах й інших науковців. Зокрема, Для реалізації надзвичайно важливого завдання національного виховання дітей і молоді, В.Дурдуківський пропонував використовувати апробовані в очолюваній ним школі засоби: шкільні дитячі ранки й вечори, присвячені відомим національним діячам і визначним історичним подіям; шкільні свята на вшанування українських письменників. Переконливо звучить його думка: «Здається, нема потреби довго говорити про велике значення рідної літератури, рідного слова в справі національного виховання дітей, в справі утворення міцного національного ґрунту для їх дальшого нормального розвитку» [1]. Педагог радив фахівцям розробити програми шкільних свят і дібрати необхідний матеріал, а також із власного досвіду підходи до їх проведення. Таким чином реалізується принцип спільної діяльності з вихованцями, можливість розширювати межі національно-історичного знання а також практикуватися у розмовній українській мові, що є надважливо для національного виховання.

Український гуманіст Г Сковорода щиро переймався вихованням молодого покоління, вважав, що молодь, глибоко засвоївши християнські моральні цінності, повинна зрозуміти основні складові щастя, щоб жити в гармонії із собою та зовнішнім світом. У своєму творі "Начальная Дверь ко Християнскому Добронравію 1780 года" він просто і доступно подав власне розуміння щастя. Зміст щастя він вбачав у всьому що є навколо, його не потрібно шукати у далеких світах, воно проявляється у всіх сферах життя, якщо людин може його досягнути і зрозуміти [10].

При виховання підростаючого покоління, необхідно зважати на вікову категорію вихованців, зважати на провідну діяльність даного вікового періоду та особистісні новоутворення дитини. Так, говорячи про національно-патріотичне виховання, безумовно, маємо розуміти що базис повинен закладатися саме у родини. Спираючись на праці Г.С Сковороди, погоджуємося, що джерелом усіх знань є досвід, практика, життя. Сковорода відстоював принцип свідомого засвоєння знань. Він вважав, що знання потрібно здобувати не лише з книжок і пояснень учителя, а й з навколишньої дійсності, в спілкуванні з природою та в процесі практичної діяльності. Тільки тоді знання стають міцними й цінними, коли знаходять своє практичне застосування. Тож виховання, яке починається із родинного і переростає у освітнє середовище, повинно мати однакову

спрямованість, цінності та мораль, лише тоді воно буде найефективнішим[9].

Говорячи про національно-патріотичне виховання, варто зважати на розвиток самосвідомості підростаючого покоління, особливо у підлітковому віці. Якщо у молодшому віці національне виховання впроваджується через особистий приклад вихователів і батьків, то для підлітків важливим є становлення самосвідомості, як підґрунтя самовиховання національного спрямовування. Виховання в молоді самосвідомості спирається на передусім патріотичне виховання, яке передбачає:

- принцип національної спрямованості, що означає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;
- принцип самоактивності й саморегуляції, який формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;
- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування відкритості, толерантного ставлення до різноманітних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;
- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;
- принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

Отже, можна погодитись із тими вченими політологами і філософами, які визнають, що національна ідея — це ментальна форма сприйняття глибинної сутності свого народу, в якій відображена його духовна першооснова, мета та фундаментальні принципи існування, що пронизує собою все національне буття та зумовлює суспільний розвиток. Характер цієї ідеї визначається менталітетом народу, ступенем розвитку його духовної й матеріальної культури, статусом на міжнародній арені, і завданнями, які становить перед ним та чи інша історична епоха. Сформована національна ідея, стрижнем якої є національний ідеал, піддається корегуванню часом і наповнюється новим історичним змістом [12].

Григорій Сковорода великого значення надавав ідеї національної спрямованості виховання, адже поєднуючи ідею народності і розумового виховання, мислитель наполягав на необхідності навчання всіх дітей, незалежно від їхнього соціального стану. Школа має бути доступною кожному, вона повинна враховувати інтереси кожної особистості. Зважаючи на події сьогодення, варто звернути увагу на принцип національної спрямованості, адже в умовах військової агресії чітко формується національна самосвідомість на «практиці», а не в академічній освіті, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури, а точніше повернення до історичних праць та поглядів саме українських мислителів, митців та політичних діячів [3].

Виховання любові до рідної землі тісно переплітається з трудовим вихованням, адже саме у діяльності, у практичній активності можуть зароджуватися моральні почуття поваги, відповідальності та самостійності. Велику увагу питанням організації трудового виховання дітей приділяв і Г. Сковорода, який запропонував принципи, котрі включали до себе ідею «сродності», як основу розвитку особистості. Організація трудового виховання дитини, за Г. Сковородою, була обов'язком родини, а обов'язком учителів науковець уважав урахування і розвиток у дітей того, що закладено в них від «природи», допомогу щодо удосконалення вроджених здібностей. Педагог трудове виховання особистості розглядав у якості основи формування працьовитості – як важливої якості, для досягнення «щастя» особистості. Працю визначав критерієм моральності. Наприклад, у «Байках Харківських» дослідник наголошував на тому, що для того, щоб мати добро, необхідно постійно працювати [13].

Отже, основним внеском Сковороди у розвиток української педагогічної думки є вчення про пізнання внутрішнього єства особистості, виховання внутрішньої свободи людини та її індивідуальності, підготовка вільного громадянина країни, гармонійно-розвиненого, щасливого, корисного для суспільства, який здатний жити, боротися та досягати вершин успіху.

Педагогічна спадщина Г.С.Сковороди і досі актуальна для нашої системи освіти. Про це свідчить тривала дискусія між сучасними прибічниками «гармонійно-цілісного» підходу, який базується на пізнанні себе внутрішнього, досягнення зовнішньої гармонії з собою та цілим світом, шляхом досягнення гармонії внутрішньої, тобто самим з собою, виховання людини та його альтернативи – релятивістсько-плюралістичного та індивідуалістичного [9].

Отже, підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок: Сучасна українська педагогіка вкрай потребує системного підходу для впровадження в практику діяльності загальноосвітніх шкіл принципів українського національного виховання та християнської моралі. Не менш важливим напрямком діяльності науковців, вчителів-практиків є

осмислене застосування педагогічних надбань саме українських філософів та педагогів, зокрема Г. Сковороди, Г. Ващенко та С. Русової.

Педагогічні ідеї Г.Сковороди знаходять своє віддзеркалення і в контексті сучасної української школи. Сковорода першим в історії української педагогічної думки висунув ідею природного виховання. Він був прихильником гуманістичного підходу у вихованні, прагнув до формування мислячої, чуйної, освіченої людини зі світлим розумом і гарячими почуттями, яка б жила на благо народу. Виховання людини, вважав він, повинно бути в родинних стосунках з її природою. Він першим у вітчизняній педагогіці поставив у центр уваги почуття дитини, її стосунки зі світом, її справи.

Список використаних джерел

1. Бережна С. В. *Національно-патріотичне виховання—важлива складова сучасного освітнього процесу*. ХНУБА. 2017 р., С. 157.
2. Глушкова Л. І. *Моральне виховання дошкільників засобами художньої літератури*. Таврійський вісник освіти. 2016. №. 4. С. 40-45.
3. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71053
4. Кіпенський А.В., Яценко О.М. *Від патріотичного виховання до громадянського суспільства*. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 4–5 травня 2017 р. Випуск 1 / Під ред. О.В. Воронянського, Ю.В. Журавльова. Харків: ХНУБА, 2017. С. 13.
5. Короленко В. Л. *До проблеми морального виховання дітей дошкільного віку*. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Педагогічні науки. 2015. №. 2. С. 101-104.
6. Кривцова Н. *Психологічна філософія Григорія Сковороди. Проблема людини у філософії: Матеріали XXVII Харківських міжнародних сквородинівських читань*. 2019. С. 219-227.
7. Левицький О. І., Курчаба О. Є. *Патріотичне виховання як частина освітнього процесу студентів*. 2022.
8. Майборода О. Л. *Національно-патріотичне виховання як пріоритетний напрям формування сучасного громадянина-патріота. Патріотизм як основа сучасного виховання дітей та учнівської молоді*.
9. *Проблема людини у філософії: Матеріали XXVII Харківських міжнародних сквородинівських читань (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», 27–28 вересня 2019 року)*. Харків: Майдан, 2019. 454 с.
10. Стрілько В. *Мотиви християнської моралі в творчості Григорія Сковороди як передумови формування засад українського національного виховання. Переяславські Сковорodinські студії*. 2013. №. 2. С. 276-280.
11. Удовенко Е. О. *Філософсько-психологічні аспекти розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку*. Молодий вчений. 2018. №. 8.1. С. 99-104.
12. Чорний Д.В. *Національна ідея: принципи патріотичного виховання*. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 4–5 травня 2017 р. Випуск 1 / Під ред. О.В. Воронянського, Ю.В. Журавльова. Харків: ХНУБА, 2017. С. 186.
13. Шмаргун В. М. *Психолого-педагогічні ідеї у творчості ГС Сковороди*. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії. №. 295. С. 188-193.